

2018
4 (69)

XORIJIY FILOLOGIYA

til * adabiyot * ta'lim

FOREIGN PHILOLOGY

language * literature * education

O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta'lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

4(69)/ 2018

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

ТИЛ ҲҚИТИШ МЕТОДИКАСИ УЧУН МУҲИМ МАНБА

Ўзбекистонда сўнгги йилларда чет тилларни ўргатиш борасида туб ислохотлар амалга оширилди, ҳукуматнинг махсус қарор ва фармойишлари қабул қилинди. Бу эса мазкур соҳадаги туб бурилишларга сабаб бўлди, чет тилларини ўқитиш ва уларни илмий таълим қилишда улкан ютуқларга эришилди. Азамат Акбаров, Илҳом Тўхтасиновларнинг “Ўз тилини ўқитишдаги ёндашув ва усуллар: назариядан кўникмагача” ўқув-услубий қўлланмаси ҳам ушбу йўналишдаги янги изланишлардан бири бўлиб, у ўзининг бутун мазмун-моҳияти, тузилиши, концепцияси билан замонавий ўқув адабиётлари олдида қўйиладиган талабларга жавоб беради.

Қўлланма 3 бўлимдан иборат бўлиб, ушбу бўлимларда тил ўқитишдаги назарий ёндашувлар, мақсад ва вазифалар, баҳолаш усуллари таҳлилий кўриб чиқилган, кўникмаларига ўргатишнинг тақрибий қисмлари батафсил изоҳланган. Муаллифлар ўз фикрларини шунчаки келтирмасдан, балки уларнинг ҳар бирига ўз шахсий муносабатини билдираётди, зарурий таҳлилларни амалга оширган.

Китобда материаллар хронологик тартибда, мантикий изчилликда берилган бўлиб, зарурий изоҳлар ва шарҳлар билан таъминланган. Бу эса, ўз навбатида, ўқув қўлланмасини қизиқарли ва тушунарли бўлишига сабаб бўлган.

Ишда функционал ёндашув тамойиллари жуда яхши ва содда усулда очиқ берилган. Яъни бунда тушунчадан эмас, айнан функционал тушунчадан фойдаланиш зарурати таъкидланган. Зеро, тушунча концепция ёки ғоядир, у жуда муайянлашган ва умумийлаштирилган бўлиши мумкин. Китобда тушунчанинг бирор функция бажаришини ўрганиш тил ўрганишнинг муҳим аҳамият касб этиши қизиқарли мисоллар орқали очиқ берилган. Бу ёндашувнинг бир қанча ижобий жиҳатлари билан биргаликда камчиликлари ҳам таҳлил қилинган. Айниқса, бу ёндашувда грамматикага етарлича эътибор берилмаётганлик ҳолати ҳақли равишда танқид қилинган. Зеро, грамматикани бирор бир босқичда ўрганмасликнинг иложи йўқ.

Ўқув қўлланманинг II бўлими тил ўқитиш методлари таҳлиliga бағишланган. Ушбу бўлимда анъанавий методлар билан бир қаторда, янги йўналишлар ва уларда қўлланилаётган методлар ҳақида таҳлилий маълумотлар берилган. Уларнинг биринчиси албатта, Грамматик таржима методидир. Ушбу метод грамматик қоидалар, сўз бойлигини хотирада сақлаш, матнларни таржима қилиш ва ёзма машқлар бажаришдан иборат эди. Унга кўра, тил ўқитиш ёзиш ва таржимада қўлланадиган сўз бойлиги ва грамматикадан иборат. Талабаларга қоидаларини, таржима машқларини ўргатишга мўлжалланган тушунтиришлар асосланадиган бу методнинг мақсади бир тилдан иккинчи тилга таржимани сифатли равишда ошириш бўлганлиги сабабли, оғзаки мулоқотга кам эътибор берилган. Яъни унда талабалар учун кундалик турмушда ишлатиладиган тил муҳити имкониятлари, хусусан, оғзаки муҳити мавжуд эмас. Аммо шунга қарамай, бу метод, китоб муаллифлари таъкидлаганича, ҳозирги кунда таълим соҳасидаги тил ўргатишнинг стандарт услубларидан бўлиб қолган.

Услубий қўлланмада коммуникатив тил ўқитиш методи XX асрнинг энг оммалашган методи сифатида талқин қилинади. Ҳақиқатан ҳам, коммуникатив тил ўқитиш методининг асосий мақсади ўрганувчилар назарда тутиладиган ҳолат (шароит)ларда коммуникатив эҳтиёжларни қондира билиши учун уларнинг коммуникатив қобилиятини оширишдан иборат. Бунда дарсдан кўзланган мақсадлар коммуникатив компетенциянинг бир қанча компонент (грамматик, мулоқот, функционал, социолингвистик ва стратегик) ларни қондиришга қаратилади. Китобда коммуникатив тил ўқитиш методининг 19 та принциплари келтирилган, уларнинг ҳар бирини маълумлаш ва тил ўргатиш жараёнида қўллаш мумкин.

Қўлланмада қизиқарли номга эга бўлган “Сукут методи” нинг тарихи, мақсади ва вазифалари, ўқув дастури, назарий фаразлар, ўқитувчи ва ўрганувчи роллари жуда очиқ берилган. Бу метод дарсда ўқувчига ўрганиладиган тилда иложи борича кўп сўзларни

имкониятини бериш асосига қурилган. Мазкур методнинг китобда келтирилган асосий ғояларини ўзлаштириш тил ўқитиш жараёнида фойдали бўлиши шубҳасиз. Яъни ўрганиш ўқитишдан олдин келиши лозимлиги, ўрганиш тақлид ёки такрорлаб машқ қилиб ёдлашдан иборат эмаслиги, ўрганиш ақл нимани ўрганиши лозим бўлса, шунга тайёрланиши, ўқитувчи ўрганиш жараёнига аралашishi ва ўрганиш жараёнининг асосий йўлидан чалғитишни тўхтатса, ўрганиш амалга ошади.

Ўқув қўлланма муаллифлари “Тил муҳитига киришиб кетиш дастури ва мазмунга асосланган ўқитиш методи”ни изоҳлар эканлар, бунда тил муҳитига киришни уч босқичда тасвирлайдилар: 1) тил муҳитига эрта кириб кетиш; 2) тил муҳитига кечиктирилган кириб кетиш; 3) тил муҳитига кеч кириб кетиш. Бунда бир нечта фаразларга алоҳида эътибор қаратиш лозим: “тил матн ва мулоқотга асосланган”, “тилни қўллаш интеграллашган (бирлашган) кўникмаларни тақазо этади”, “тил бирор мақсадда ишлатилади” ва б. Кўринадикки, бу фаразларнинг ҳар бирини тил ўқитиш методикасида ўзига хос ўрни бор.

Ўқув қўлланманинг III бўлими катта амалий аҳамиятга эга. Зеро, ушбу бўлимда тил кўникмаларига ўргатишнинг таркибий қисмлари мантиқий изчилликда таҳлил қилинган. Унда оғзаки нутқ кўникмаларини ҳосил қилишда, шунингдек, тинглаб тушуниш билан боғлиқ бўлган жараёнлар, яъни тинглаб тушуниш тепадан пастга ёки пастдан тепага йўналган жараён сифатида, тинглаб тушунишнинг турлари, мулоҳаза қилиш учун баъзи омиллар, тинглаб тушунишда Мендельсоннинг фикрлари, тинглашни қийинлаштирадиган омиллар, дарсдаги фаолиятнинг кетма-кетлиги, тинглашдан олдинги фаолият кабилар шарҳланиб таҳлил қилинган.

Ўқув қўлланма юксак илмий савияда ёзилган, унда жаҳоннинг машҳур олимлари Эдвард Л.Торндайк, Б.Ф.Скиннер, Пиаже, Ганье, Рожерс, Хилл, Н.Хомский, Стивен Крашен, Ван Эк, Франсуа Пуин, Ҳарольд Палмер, У.Лябов, Стевик, Чарльз А.Курран кабиларнинг фикрларидан фойдаланилган. Фойдаланилган адабиётлар рўйхатида нашр қилинган энг зарурий адабиётлар келтирилган, уларнинг кўпчилиги 2012 йилдан кейин нашр қилинган. Қўлланманинг бу жиҳати ҳам, ўз навбатида, ўқув адабиётлари олдида қўйилган талабларга тўла жавоб беради.

Аммо ҳамма ишларда бўлганидек, ўқув қўлланмада ҳам айрим жузъий нуқсонлар борлиги кўзга ташланди. Бу, асосан, ўзбек тилига таржимани амалга ошириш ва ўзбек тилида сўз қўллаш билан боғлиқ жараёнларда содир бўлган камчиликлардир. Масалан, *маъноли материал, маънодор материал, маъносиз материал* (13-бет), «шунингдек, аллақачон ўрганилган *материалнинг маънодорлиги* мавжуд синфга киритувчилар мутаносиблигининг тўғридан-тўғри функциясидир» (15-бет), “тил усуллари ўрганувчиларни *маъноли мақсадларда* тилдан прагматик ва ҳаққоний фойдаланиш фаолиятига жалб қилиш учун ишлаб чиқилган” (72-бет), “...у тил ўқитишда эътиборни *маъноли мазмунга* қаратиш лозимлигини тавсия қилган” (101-бет), “*тирик тил* (80-бет) ва б. Ишончимиз комил, бу каби камчиликлар келажакда бартараф қилинади.

Хуллас, ўқув қўлланма муаллифлари хорижий тажриба асосида мавжуд катта ва жуда фойдали материалларни таҳлил қилиб, тизимлаштириб мутахассислар диққатига тақдим қилганлар. Бунда, албатта, муаллифларнинг кўп йиллик тажрибаси, билими катта роль ўйнаган.

Муҳамедова Саодат Худойбердиевна
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети, филология фанлари доктори, профессор